

ეკა დადიანი

გობი ლექსიკური ერთეულის
სემანტიკური ცვლილებისათვის ტაოურში

ტაოური ლექსიკა სხვადასხვა მიმართულებით იცვლება: 1. თანდათან შემოდის და მკვიდრდება თურქული (ან თურქულის გზით არაბული, სპარსული) სიტყვები, რის შედეგადაც იზღუდება ან კიდევ ქრება საერთოქართველური ლექსიკური ერთეულები; 2. იცვლება ცალკეულ სიტყვათა მნიშვნელობა (ვიწროვდება, ან ფართოვდება, ან განსხვავებულ ნიუანსს იძენს). სემანტიკური ცვლილება შეიძლება განპირობებული იყოს სხვადასხვა მიზეზით: როგორც უცხო ენის გავლენით, ასევე იმანენტური განვითარების შედეგად.

სტატიაში შევვხებით რამდენიმე ქართული ლექსიკური ერთეულის სემანტიკურ ცვლილებას სალიტერატურო ქართულსა და სხვა დიალექტებთან მიმართებით.

კვლევისას ვეყრდნობით 2012-2013 წლებში ტაოში მოწყობილი დიალექტოლოგიური ექსპედიციის პერიოდში ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალას. შედარებისთვის გამოვიყენეთ შ. ფუტყარაძისა (1993) და მკვლევართა ჯგუფის (მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, ე. მაკარიძე, რ. დიასამიძე, ლ. თანდილავა, 2005) მიერ ჩაწერილი ტაოური ტექსტები. აგრეთვე ცალკეული გამოკვლევები.

1. შენება

შენება - საშენი მასალისაგან რაიმე ნაგებობის კეთება, დადგმა, ააგება, აშენება. // გადატ. შექმნა, დაფუძნება, დანერგვა; 2. დარგვა, მოყვანა, გაშენება, 3. გამრავლება, მოშენება. 4. აგებულობა, კონსტრუქცია. შდრ.: **კეთება** - შრომით რისამე შექმნა, რაიმე საქმის შესრულება, - დაშზადება, წარმოება, საქმიანობა (ქეგლ).

შენება - აშენება (ს.-ს. ორბელიანი, 1991);

შენება - კეთება, აშენება, აგება, ქმნა: უკუეთუ საკურთხეველი ქვათაგან მიშენო მე. ნერგსა ასხმიდეს და აშენებდეს. კაცმან ამან იწყო შშნებად; ქვითა კეთილითა და პატიოსნითა შენებულ არს; **შენებული/შენებულება** - ნაგებობა; **კეთება** - კეთილისყოფა: მკეთა უფალმან მე; **გააკეთა** - კეთილად შექმნა (ი. აბულაძე, 1973).

აშენებს ზმნა ტაოელ ქართველთა მეტყველებაში გამოიყენება როგორც "შენების", ისე "გაკეთების" სემანტიკით. მაგალითად:

ა) **აშენება:**

ე ქობი მე **გააშენე**; ფარა მომგლები წვენეს, იქ სახლებ **ააშენეს**; დიდუანი ბინები **ააშენეს**, მუთვალა (სამზარეულო), ოლა (მ. ფალავა., 2005, გვ. 155).

ბ) **გაკეთება:**

ხის საფორჩხელი ახლა აღარ **აშენებენ**, ი ადვილია და, მიცემ ფულ, ეილებ, გემეიტან, გეიზმარ; ესეც მანგალია, ყაზაში (რაიონში) **აშენებენ**; ცული აქ უწინ **აშენებდეს**. აქ **აშენებდეს**, ამა ახლა აღარ **აშენებენ**, ახლა

ვიღეთ; ამა კიბილები **ვაშენებინე, აშენებინა** ჩემ ბიჭმა და ვერ მიმიხმარია, ვერ მევხმარე, ედა, უკბილო ვარ.

შდრ.: **აკეთებს** ზმნა გვხვდება “აშენებს” ზმნის მნიშვნელობით:

აქა ქვიდამ **აკეთებენ** სახლებსა (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 170); გაღმა სასწავლებელი, ლამაზი სახლი, ჰუტუშეთმა (მთავრობამ) **გააკეთა** (იქვე, გვ. 171).

აშენებს ზმნის სემანტიკის გაფართოება, კერძოდ, “კეთების” მნიშვნელობით გამოყენება თურქულის გავლენით ჩანს გამოწვეული; თურქულში აღნიშნული მნიშვნელობები (შენება, კეთება) ერთი ზმნური ფორმით გადმოიცემა:

Yapmak – 1. გაკეთება, შესრულება; 2. შექმნა, აშენება, მოწყობა, 3. შეკეთება. 4. მომზადება, 5. გამოწვევა... (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2011).

2. თივა

ქეგლ-ის მიხედვით: **თივა** - მოთიბული და გამხმარი ბალახი. ასეა განმარტებული სულხან-საბასთანაც (1991): **თივა** - მოთიბული ჯმელი ბალახი.

შდრ.: **ბალახი** - მოლი; **მოლი** - ახალი ბალახი.

მსგავსი მნიშვნელობით არის დაფიქსირებული ძველი ქართული ენის ლექსიკონებში:

თივა - ბალახი, მწვანელი (ეკალი და თივაჲ აღმოსცენდეს; თივაჲ ნეღლი არა იყოს); **თივა**-ცენებული - ცუდი, სარეველა ბალახიანი; მდგლო: მოოჯრდეს და თივაცენებულ იქმნეს ყოვლად (ი. აბულაძე,); **თივამეწამული** - წითელი ბალახი (ზ. სარჯველაძე).

ღიალექტებშიც თივა “გამხმარ ბალახს” აღნიშნავს.

ტაოელთა მეტყველებაში **თივა** რამდენიმე მნიშვნელობით დასტურდება:

ა) აღნიშნავს ზოგადად **ბალახეულ მცენარეს**, როგორც გამხმარს, ისე ნედლს. “ნედლი ბალახის” მნიშვნელობა აქვს შემდეგ წინადადებაში:

ყანაში ხელით **თივებ** გუაფაქეფთ (გავასუფთავებთ); ქალაში **თივა** მობევრდება, მაშინ მოაზოვებთ.

ბ) თივა გამოიყენება “სამკურნალო ბალახის” მნიშვნელობით. მაგ.:

სამყურსა მოშტრავ, ასე ნაწველ გუსვამ, ის გაამთელეფს ხე(ლ)სა. ზამთრი აღარაა ი **თივა**; ასე **სამყურსავთენ თივა** არი, მალეზ ზაბა დალუზა ჭამენ; ნანე (პიტნა) არი, აქო ყანაში მოლამის, **თივა**, სული აქუა ზაბა, სული, იმა ვადუღეფთ, იმა ვსჭამთა. სისხლი თუ ა გექნება, იმა სუამხან სისხლი მოვა.

გ) თივას ეძახიან აგრეთვე **ლობიოს, ცერცვის, ქერის, კარტოფილის ღეროებს, ფოთლებს, ჩენჩოს**, რომლებსაც ასევე საქონლის საკვებად იყენებენ: ახმობენ და როგორც თივას, ისე აჭმევენ ზამთარში საქონელს. მაგ.:

ცერცვი თივა მალეზ-და დუყარონ ის;

კალობა ვიჭებოდით, ონდანსორა, გუანიებდით, ბუქი მოიდოდა, ი ბუქი **თივას** ცალკე წვილებდა, დენ (მარცვალს) ცალკე წვილებდა. დენ წისქვილში წველებდით, წისქვილში ფქვილ ვიქმოდით იმასა. მერე **თივასაც** მალეზ (საქონელს) ვაჭმევდით. **დიკა, ქერი**, ბოდნა რაცხა უნდა, ის იყვეს, დანი;

თეთრი შეიქნება ლებუო, დაჭგლეჯავ, დაკრეფავ, გაშლი დეფანზე; გახმეს ქი დენი გემეირჩიოს და. **თივა** მალეზ შჭამენ. იმათ ვაჭმევთ, საოივრეში ვინახავთ.

მარქელი (კარტოფილის) ვაზთი (დრო) მოა. **თივა** ფურცლები-ნა მოკრა, ი-ხა განხმეს. იმა ქი მოკრავ, ათ და ხუთი დღე-ნა იყვეს ქი, ი შიგან-ნა გეიზარდოს, მარქვალ-ნა შეიქნას. ი **თივა** უნდა მეიკრიფოს, იმ **თივა** მოჰკრიფავ, მასუკასაც იმ მარქვალ დათხრი, ამოიღებ.

ბალახს ტაოელები იშვიათად იყენებენ. იციან **მოლი**:

მოლი აბლის პატარაა. იმასა მალეფთ ნარცხ ვეტყვით, ნარცხისა. იმას ვადუღეფთ თენექეში, ედა, **თივა** დიდი და, მალლა ასე, ო, მოვთიბავთ.

ტყეში ხელით მოგლეჯილ ბალახს **ნახოხს** ეძახიან:

ტყევენარში შეშაზე ვიარებოდი, **ნახოხზე** ვიარებოდი, **ნახოხზე**, **თივაზე**. ნახოხი **ტყევენარშია** და იმბააზე **ნახოხია**. ასე ხელით **ვწუწვიდი**, **ვწუწვიდი**. ტირთვ ვიქმოდი, დეეწუბოდი.

თურქულში "ბალახის" აღმნიშვნელ **ot** სიტყვას რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს: 1. ბალახი, 2. შხამი, 3. სამკურნალო ბალახი, 4. ტარო, 5. ნარკოტიკი (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2011). საკუთრივ "თივა" კი განიმარტება როგორც **kuru ot**, სიტყვასიტყვით: "გამხმარი ბალახი".

როგორც ჩანს, **თივა** სიტყვის სემანტიკური გაფართოება ტაოურში თურქულის გავლენით არის მომხდარი.

3. პირუტყვი

პირუტყვი ქართული ენის ლექსიკონებში შემდეგნაირად არის განმარტებული:

პირუტყვი - 1. ლაპარაკის უნარს მოკლებული, უტყვი, უენო; 2. ვადატ. ცხოველი, საქონელი. ძალი ვანიერი პირუტყვია. 2. ლანძღვ. ვადატ. მხეცი. ნადირი (ადამიანის მიმართ იტყვიან) (ქეგლ).

პირუტყვი - უტყვი ცხოველი (ს.ს. ორბელიანი, 1991).

პირუტყუ - პირუტყვი, უენო, მკეცი; შდრ.: **ზროხა**, **ძროხა** - საქონელი, ნახირი, ხარი, დეკეული, ხბო, ძროხა (ი. აბულაძე, 1973).

ტაოურში **პირტყვი** (პირუტყვი) სიტყვის მნიშვნელობა რამდენადმე განსხვავებულია. აქ ერთმანეთისაგან მკვეთრად გარჩეულია **ძროხა** და **პირტყვი**. **ძროხა** აღნიშნავს "ხარს და ფურს", ხოლო **პირტყვი** - "ცხვარსა და თხას". ტაოელები საანალიზო სიტყვათა მნიშვნელობას ასე განმარტავენ:

პირტყვი თხაა, **ცხუარი**, იმათ **პირტყვი** ვეტყვით;

პირტყვი ვეტყვით ჩვენ **ცხვარი** არი, **თხა** არი, **ვაცი** არი, **ვერძი** არი, **ჰო**;

პირტყვი მარტო ემეა, **კრა...** **ცხუარი** და **თხაა**. ი **პირტყვი**;

ზროხა ვიტყვით, **ხარი**, **ფური**, **ორთე** **ზროხა** ვიტყვით. ჰამა ი **ფურია**, ი **ხარია**;

ზროხა **პირტყვი** არ არი, ი **ზროხაა**;

ზროხა დიდია, **ზროხა** დიდ ეტყვიან, **პირტყვი** დიდ არ არი ქი, **პირტყვი** დიდი არ არი.

როგორც ჩანს, **პირ(უ)ტყვის** სემანტიკა ტაოელთა მეტყველებაში დავიწროებულია და მხოლოდ წერილდება საქონელს (ცხვარი, თხა) აღნიშნავს.

თურქულში **პირუტყვი** და **ცხვარი** სხვადასხვა ლექსიკური ერთეულებით გადმოიცემა; **Hayvan** იმავე მნიშვნელობას გამოხატავს, რასაც ქართული **პირუტყვი**. კერძოდ, **Hayvan** (არაბ.) 1. ცხოველი, პირუტყვი, საქონელი, მხეცი; 4. ლანძღვ ცხოველი, პირუტყვი, მხეცი (ადამიანის შესახებ); შდრ. **Koyun** - ცხვარი (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2011).

როგორც ვხედავთ, თურქულში განსხვავებული სემანტიკა განსხვავებული ლექსიკური ერთეულებით აღინიშნება. ამ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, თურქულის გავლენა გამოირიცხება. **პირტყვი** სიტყვის დავიწროება საკუთრივ დიალექტურ მოვლენად შეიძლება მივიჩნიოთ.

5. მეცხვარე

მეცხვარე - ცხვრის მწყემსი (ქეგლ);

ცხოვარსა მამალსა ეწოდების **ვერძი** და დედალსა - **ნერბი**; ხოლო შეილათ მათთა - **კრავი**. დიდსა კრავსა და უბიწოსა - **ტარიგი**; ჩხვილსა კრავსა - **ბატკანი**... (ს.-ს. ორბელიანი, 1991).

ცხოვარი - საცხოვარი; **ცხოვართ-მზრდელი** - პირტყვეთა გამომზრდელი (ი. აბულაძე, 1973).

ტაოურში **მეცხვერე** (<მეცხვარე) სიტყვის მნიშვნელობა გაფართოებულია, გამოიყენება ზოგადად “მწყემსის/საქონლის მომვლელის” მნიშვნელობით. შესაბამისად, **მეცხვერე** აღნიშნავს როგორც მსხვილფეხა (ძროხა: ხარი, ფური), ისე წვრილფეხა საქონლის (ცხვარი, თხა) მწყემსს. ადგილობრივთა განმარტებით:

მეცხვერე პირტყვებ მოადოფეს, **ზროხებ** მუადოფეს. ი **მეცხვერე** ბითთუმ (ერთიანად) წაასხამს ასე იმათ;

პირტყვებ ვინახავთ. **მალებ** ვინახავთ, ორთენი **მეცხვერეთან** არიან;

ხარებ მეცხვერე ცალკე დევჭირვიდით, მერე **ზროხათა** ცალკე დევჭირვიდით, **პირტყვ მეცხვერე** ცალკე დევჭირვიდით;

ძროხი მეცხვერე სხვა ვიქმოდით, ამა ახლა აღარა ქყუთავსა, ახლა დობ. ახლა **მალი** აღარ არი, ქი **მეცხვერე** იყვეს;

ტაოელთა მეტყველებაში **მწყემსი** სიტყვა არ გვხვდება. მისი სემანტიკა მთლიანად **მეცხვარე** სიტყვამ შეითავსა.

თურქულში მწყემსი აღინიშნება Cobani სიტყვით, ცხვრის მწყემსს კი გამოხატავს Koyun Cobani. **მეცხვარე** სიტყვის სემანტიკური ცვლილებაც შეიძლება დიალექტური, იმანენტური განვითარების შედეგად აიხსნას.

ამდენად, ტაოურში საკმაოდ დასტურდება დიალექტის იმანენტური განვითარების შედეგად სემანტიკური გადახრის შემთხვევები, რაც ბუნებრივი მოვლენაა. ამასთან, გვხვდება თურქული ენის გავლენის შედეგად სიტყვათა სემანტიკური ცვლილების ფაქტები, რაც განსხვავებული სისტემის ენათა მჭიდრო კონტაქტის პირობებში ასევე კანონზომიერი პროცესია.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ი. აბულაძე, 1973 - ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
 თურქულ-ქართული ლექსიკონი, ლ. ჩლაიძის რედაქციით, სტამბოლი, 2011.
 ს.-ს. ორბელიანი, 1991 - სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბ., 1991.
 ზ. სარკველაძე, ძველი ქართული ენის სიტყვის კონა, თბ., 1995.
 მ. ფაღავა, 2005 - მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე, ე. მაკარიძე, რ. დიასამიძე, ლ. თანდილავა, ტაოური მეტყველების ნიმუშები, ბათუმის უნივერსიტეტის კრებული, IV, ბათუმი, 2005.

შ. ფუტყარაძე, 1993 - შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.

შ. ფუტყარაძე, 1995 - შ. ფუტყარაძე, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუშაჭირი ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 1995.

ქეგლ - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. I-VIII, თბ., 1950-64.

2009-2013 წლებში ტაოში ჩაწერილი დიალექტური მასალა (დაცულია აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში).

EKA DADIANI

ON SEMANTIC CHANGES OF SOME LEXICAL UNITS IN TAOIAN

Taoian speech is under the intense influence of the Turkish language. The influence is felt on every language level but it is particularly tangible in the vocabulary. Changes have diverse directions: a) the use of the common Georgian lexical units is gradually becoming limited or vanished due to the flow of Turkish or Arabic and Persian words coming through Turkish; b) meaning of the apart of the vocabulary undergoes changes through narrowing, broadening or acquiring varied nuances.

Semantic changes in Taoian have various reasons; there are occurrences of semantic deviations resulted by the immanent development of the dialect, which is quite natural to the language. In addition to this there are facts of shifting of meanings caused by the influence of the Turkish language. This is also a regular process under the condition of close contacts of the different language systems.

The paper discusses some of the Georgian lexical units (*sheneba(build)*, *tiva(hay)*, *pirutyvi(cattle)*, *metskhvare(Sheppard)*) and the semantic changes with respect to the Georgian literary language.

During the study of the question I used the materials collected by me in 2012-2013 Tao dialect expedition, also materials collected by Sh. Putkaradze (1993) and Taoan texts recorded by a group of specialists (M.Pagava, M. Tsintsadze, E. Makaridze, R. Diasamidze, L. Tandilava, 2005), as well as other studies.